

MLÁDEN LESZKOVÁC:

Jegyzetek a piros füzetről

A füzetnek azért »Piros füzet« a neve, mert a könyvkötő a művészi ihletettségnek egy zavartalan pillanatában, egyrészt szakmai becsvágyból, másrészt a szükség baráti megértésétől áthatva, a köteg finom papíroست kedves figyelemmel egészen különleges piros vászonba kötötte. Érintésre a füzet sima és hideg, mint az elefántcsont s szinte szigorúan kemény, mert szorosra fűzte a könyvkötő. Egy kicsit olyan, mint valami doboz. Tökéletesen precíz munka ez: akár kinyitod, akár becsukod, egészen nyitva tartod vagy lapozol benne, lassan vagy gyorsan, egyremegy, lapjai halk susogással mindig egyformán simulnak egymáshoz. Mint minden rendes holminál, — különben az emberekkel is így van — legszebb erényei nem mindjárt és nem egyszerre tűnnek szembe, hanem csak lassanként, fokozatosan venni észre őket s a legértékesebbeket majdnem mindig utoljára, váratlan s éppen ezért örömteli felfedezéssel. S ez az én füzetem, egyéb jótulajdonságai mellett, nem egykönnyen bújik el a könyveknek kisebb vagy nagyobb halmai között: merőben más és könnyen megtalálom. Azonkívül égő pirossága, apró szürkés csillagokkal teleszórvva, melyek a bolygók keringésére emlékeztetnek, — s mindezen túl váratlanul komoly súlya (mert a füzet tulajdonképpen csak egy kis könyvecske), — a szemnek is, a tapintásnak is kellemessé, csaknem vidámmá teszi. Ezért is szereti az író. Időnként egyet-mást bele is jegyez.

A Piros füzet körül egyébként gyakoriak a fölösleges félreértések. Amint hazajövök, kiveszem a táskámból és leteszem az íróasztalra. A következő eset sokszor, nagyon sokszor megtörtént már. A látogató, amint észreveszi, bizonyára a füzet ravaszul megtervezett, formás alakjától lenyűgözve (mert könyv, de mégsem az), feléje nyúl, szemelláthatóan azzal a kívánsággal, hogy úgy beszélgetés közben kissé belelapozzon. De én is mindjárt felemelem a kezemet és minden elfogadható ok nélkül nyugtalankodva rászólok:

— Pardon, ez az én jegyzet-füzetem.

— Oppardon, — tér magához zavartan a látogató. Aztán kínos csend következik. Ilyenkor mindig néhány hosszú pillanatra van szükség, hogy a beszélgetés visszatérjen előbbi békés medrébe, — illetve, hogy sohase térjen vissza: hogy kettőnk között örökre ott lebegjen az elidegenedés láthatatlan fátyla.

Mi történt? A dolog fölöttébb kellemetlen: egyszerre kiderült, hogy mégis van valami, ami a füzet tulajdonosa és látogatója között szigorú

határt von, ameddig el lehet menni, de átlépni már nem szabad. Pedig lehetséges, sőt egész biztosan így is van — ezt én ma már jól tudom, — hogy ez a valami egyáltalán nincsen kapcsolatban azzal, amit a Piros füzet a valóságban jelent. Azért van az egész talán, mert néha szeretjük, olykor meg egyenesen kénytelenek vagyunk meghúzni az ilyen határvonalakat — szórakozottságból, fáradtságból, vagy azért, mert szükségünk van a játékra, s végül bosszúból az emberek gyakori alkalmatlankodásáért, — s közben önzően elfelejtjük, hogy mi ugyanilyen gyakran alkalmatlankodunk másoknak. Meg talán azért is, hogyha éppen van is — mert természetesen: van — bensőséges téma, melyről csakugyan hajlandók lennénk valami emberileg lehetséges módon tárgyalni, abba már nem szívesen mennénk bele, hogy felületesen csevegjünk róla, csak úgy bele a vak világba és még hozzá akárkivel... Így történik aztán, hogy ez a szép, minden oldalról oly ingerlően szorosra lezárt Piros füzet, hacsak egy csalóka pillanatra is, oly titokzatosnak tűnik.

Pedig nincs benne semmi titokzatos: egyik jegyzetét mindjárt nyilvánosságra is hozom. A türelmes olvasó bocsánatát kérem, hogy a jegyzet gondolatait oly gyakran, de elkerülhetetlenül, a mindig kínosan hiú személyes vonatkozás alapjáról indítom el.

**

Noviszád, 1950, július 29.

Nem tudom, hogyan érik meg másban a hasonló döntés: én az éjszaka egyszerre elhatároztam, hogy könyvet írok Zmájról.

Az első érzés, amely mindjárt határozottan elszakad a többitől, sőt tüstént legyőzi és teljesen elnyomja a többit — a félelem érzése, — az igazi, nagy, megalázó félelem érzése. A hideg borzongatott; fel kellett ugranom az asztal mellől; kínomban megizzadt a kezem. Szerettem volna valami támaszra találni, de ezen az egyetlen szörnyű gondolon kívül minden mást utáltam. Viszont ebben a gondolatban nincsen semmiféle támasz. Oly lenyűgöző ez a gondolat, hogy úgy érzem: most vagyok azon a határvonalon, amikor gúnyosan nevezhetnék is magamon, de ugyanúgy aggódalmasan meg is kérdezhetném nem fog-e el most egyszerre a rosszullét? Tudom, hogy mindez miért van: Félek, hogy nem leszek képes megírni. Nem hiszem, hogy elég bátorságom lesz hozzá. S tudom, hogy meg kell írnom.

A másik érzés — az öröm: az az élvezet, amit a nálunk nagyobb, hatalmasabb erővel való birkózás kelt; aztán az erkölcsi szükséglet, hogy erőmet teljesen kihasználjam. Váratlanul felmerül bennem a jótékony emlékezés: Hiszen én már régen, még diákkoromban meg akartam írni ezt a könyvet. Igaz, hogy ez a vágy az ifjúság bolond álmainak egyike volt, melyek sohasem valósulnak meg, s amelyeket nem is vesz senki komolyan. De az emlékezés a régi diákkori álmodozásra, most, hacsak egy pillanatra is, mégis megnyugtat. (Gyenge pillanat — mindjárt látom. De a gyengeséggel szemben sohasem vagyunk bebiztosítva s azt sem tudjuk biztosan, hogy a gyengeség milyen formában jelentkezhet).

Ez a másik érzés bátrabb, látszólag (csak látszólag) egészségesebb és valahogy derűsebb is. Kezdem egyre jobban megszeretni. S jobban is illik hozzám — próbálom könnyelműen tréfára fordítani a dolgot, de összeszorított fogakkal, minden belső visszhang nélkül. Nem a tréfálkozás ideje ez. Mert most már világosan látom, hogy csak az az első

Érzés az, amely megsemmisíthetetlen és mindenütt jelen van, — jól ismerem én azt az érzést. Nem fogok tőle megszabadulni, érzem, az utolsó korrektúráig. Nem baj, annál jobb — nyugszom meg lassan. (A rosszat az ember rendszerint könnyebben elfogadja, mint a rossz lehetőségét. Mert az ember erős). Éppen vele, éppen ezzel az érzéssel leszek biztonságban. Nem él benned különben is mindig gunyorosan, bölcsen, nem állítja meg minduntalan kezed hirtelen mozdulatát és megfontolatlan gondolataidat? Azonkívül van-e valami, ami szebb a szenvedésnél? Hát csak azért volna az ember, hogy nyugodalmasan szundikáljon? Az ember virrasszon.

De aztán... aztán a visszatetsző kételkedés és a szégyenletes kishitűség megkezdí romboló, pusztító munkáját. Nehéz egybefogni az erőt, a szándékot, a gondolatok váltakozását. Bizony, így van ez éjnek idején.

... Csakugyan jó lenne megírni egy ilyen könyvet, éppen itt, Zmáj szűkebb hazájában, ahol egyet-mást még megérez az ember, ha megtudni vagy meglátni már nem is képes. Mert ezek az ő földjei általában nagyon lassan pótolják szörnyű mulasztásaikat. Kellene... De egyszerre elszégyelem magam e bölcselkedés miatt. Csunya gondolat ez és persze hiú is. Mintha ugyan éppen nekem kellene itt valamit cselekedni, megmozdítani, mintha jómagam nem lennék ugyancsak az ő földije, mintha nem lennék ugyanolyan, mint a többi. Hát ebből most már elég. Hiszen én nem kívánok semmit, még ezt a könyvet sem Zmájról. Sohasem fogom megírni. Honnan is lenne bennem annyi erő? Most már nem is gondolok magamra. Próbálják meg mások. Mert itt a tollnak repülnie kell, mint valami táltosnak. Az enyémen megszáradt a tinta, serceg és különben is megállt már. (Romantikus metafora ez. Leszkovács, s a tetejébe még olcsó is: vigyázz. Hiszen nincs is tollad: ceruzával írsz. Mire való hát akkor mindez?) Egyébként is fáradt vagyok. Az embert elhasználja a nappal, kilúgozza az éjszaka. Elkéne menni mielőbb a tengerre és úszni, úszni... Azt hiszem most már képtelen lennék akár egy szót is szólni. A szélesen kitért ablakra könyökölök s egészen hidegen hagy az iménti gondolat arról a könyvről.

Odakinn már este van, illetve éjszaka. A láthatár, mint éjszaka mindig most is nagyobbak tűnik. Mi az, amit ott messze, a láthatár peremén látok? Lámpák vagy csillagok? Lámpák. A csillagok még valahol magasan, láthatatlanul remegnek a sötétben. A hosszantartó tikkasztó, rettenetes hőség után most lehült a levegő. (Néhány nap előtt szobámban még 36 Celsius fok volt napközben a hőmérséklet). S most sehol egy madárcsicsergés, levél se zörren, víz se csobban, emberi hang se hallatszik: lélektelen és embertelen a csend. De nincs is szükséged senkire. Nem írta meg valahol Rilke is: Niemand kann Ihnen helfen und raten, niemand...? Hiszen tudom én ezt Rilke nélkül is! S ennek a te Rilkédnek most, úgy rémlik, le is kiáltottam valamit az utcára, mint valami mély kútha. Remélem senki sem hallotta. Kémlelve hajlok ki az ablakon. Senki sem hallott. Éjszaka nem hallja senki az embert.

A rosszul megvilágított kis utca néptelennek tűnik. Napközben sincs benne valami nagy forgalom, mert valahogyan távol esik a főbb útvonalaktól. De azért most sem hiányzik belőle teljesen az élet. Emberek sietnek, először egy, aztán egy másik. Nem látom őket tisztán a sűrű sötétségben. Azt azonban jól hallok, hogy a második járókelő a mai

esőben, megduzzadt spárgatalpú vászoncipőben baktat. Aztán egy kérekpáros jön. Óvatosan hajt a sötétben, úgy látszik már túl van a negyvenen. Itt a harmadik emeleten is érzem, milyen ijedten lassít és összezerzen, amikor a sötétben ráhajt a vízvezeték öntöttvas fedelére s az nagyot zörren. A zörrenéstől az egész utca hevesen és tompán visszahangzik, mint valami nyirkos barlang. Két fiatal leány búcsúzkodik, de sehogy sem tud elválni egymástól. Vajjon mit beszélnek annyit? Sokáig nézem őket, — egészen elvesztem ebben az éjszakában és a világban.

Az éjszaka csakugyan tökéletesen nyugodt lenn az utcán és főn a felhős égen is. Az emberek nyugalma viszont — kinél hogyan. A régi utcát nézem most; majdnem ugyanolyan, mint Zmáj idejében volt. Az utcának ez a fele azonban, ahol én lakom, s amelyet most nem látok, mert nem láthatok, alaposan megváltozott. Szemben, alattam Misa Dimitrijevic házának teteje feketélik. Ebben a házban feküdt ő ravatalán 1889 Tucindánján azzal a szörnyű szerb sebbel, melyet a Dietzgen boltjában vásárolt kés ejtett rajta. A bolt nincs többé, de a seb még mindig szivárog — akinek szeme van, láthatja. S Zmáj kiáltása? Nem hallották? Az a kés őt is megsebezte. Ezt nem szabad elhallgatni, szerbek. A többi amúgyis elhallgattuk.

Ettől a háztól balra a görök iskola szép régi épülete áll, földszintjét már kiverte a talajnyirok. Morzsolódik, lassan omladozik a szolid cincár alapítvány. A jól megbújt, sötétszobás Dimitrijevic-ház (milyen gyakran látogatott ide Laza Kosztics) jobb oldalára Polit hatalmas, sivár és barátságtalan háza támaszkodik. Mindig ilyen lehetett, akárcsak a gazdája, a hausherr. Még így a félhomályban is olyan, mint maga a pusztulás. Ha nem tudnám, hogy mi történik benne — késő éjszakáig hängosan csörög a gyümölcsbeszerző főnökének telefonja — azt mondanám, hogy valami elhagyott raktár vagy tűzoltólaktanya. Íme, itt lakott az egészen más sorsú Polit, innen küldte Zmájnak ösztövért betűkkel írt, olvashatatlan leveleit, melyeket mintha balkézrel írt volna (»Szóval így, Jócó!« — kezdődik az egyik levél és minden szava, mintha fogadás kötötte volna, más betűkkel, valahogy elferdített írással íródott). Tőlem ötven lépésre valaha egy kis sárga ház kuporodott. Inkább falusi, mint városi ház volt, teljesen szenttamási külsejű, két apró ablakocskával és egy kis kapuval a keskeny utcára, melyet ma is Arany Gerenda utcának neveznek, mint akkor. A kis házból ma már csak egy rettenetes fotográfia maradt fenn a régi kalendáriumban, az akkori újságok rossz papírosára nyomva, melyről tisztességesen reprodukálni sem lehet már. Ebben a házacskában született Zmáj. (Benn az udvaron ott állt az az akácfa és a kerek kút). Helyén ma a gimnázium egyik szárnya áll, a régi gimnáziumé, melybe még ő járt, míg a mostaniba már a mi oly sokarcú nemzedékünk jár. A gimnázium építését Zmáj kíváncsi figyelemmel kísérte (mindig szörnyen kíváncsi volt; ezt úgy szeretem benne) az építkezéssel kapcsolatos minden bonyodalmat kivizsgálta (tudta, hogy az írónak mindent tudnia kell!) vidéki részleteitől kezdve egészen a püspöki istálló, a papi telkek és a tanári házak kisajátítása körüli zavaros és körmönfont mesterkedésig. Igen, én mindezt jól tudom, de mi szükségem van rá? Eppen azért, mert tudom, úgy tűnik, hogy nem is fontos. Nem hiszem, hogy mindez segítségemre lehetne, mert hiszen sokkal több az, amit nem tudok, amit sohasem leszek képes megtudni! S mintha most

ébrednék először világosan a tudatára, eszembe jut és kellemetlenül érzem magam: az utca, amelyben lakom, Zmáj Jován Jovánovics nevét viseli. Pedig nem kellene, hogy ez legyen a neve. Vissza kellene adni szép régi nevét, melyben annyi a szerb emlék és a becsületes igazság: Görögiskola utca. Mi azonban szeretjük időnként minden különösebb szükség nélkül megváltoztatni az ilyen régi szerb utcák nevét.

Hátat fordítok ennek az utcának, s az egész városnak. Nem tudom, hogy mi az oka, miért nem tudtam soha egészen megszeretni. Zmáj se szerette, — jut eszembe váratlanul, elgondolkozva. Úgy látszik mégis csak van ennek valami... valami alapvető oka. Most még nem értem egészen. Szeretni kell... szeretni: ez mindig oly félelmetes és gyönyörű. Szeretem ezeket a könyveket; velük maradok. Milyen csendes most a szobám és milyen üres.

Egyszerre azon kapom magam, hogy Zmáj lakásaira gondolkodom. Mennyi lakása volt! Úgy látszik, gyorsan és könnyedén határozta el magát a lakáscserére. Amúgy diákosan félrevágta a sapkáját, pedig már öreg orvos volt, s már rakatta is a szegényes lim-lomjait. A régi Tökölyánomot, amilyen az ő idejében volt, tekintélyes román oszlopcsarnokával, arányos római oszlopfőivel, én már nem láttam. Ő viszont a Tökölyánom utcáját látta másnak, mint amilyen ma. Akkoriban emberségesebb lehetett, stílusosabb, ízlésesebb, házai szürkés színűkkel nyugodtabban állhattak, mint ma a hangos magyar szecessziós építészet házai. De aztán eszembe jut, hogy éppen ilyen utcában élte utolsó éveit, ilyenben betegeskedett és hallgatott el örökre Ady Endre. Ez az adat — nem tudom honnan veszem — valahogy megnyugtat és jókedvűvé tesz. Örülök, hogy minden éppen így van, ahogyan van, hiszen egészen másképpen is lehetne, s valóságos csoda, hogy nincs másképp.

Bécsi lakásaira gondolkodom. Úgy sajnálom, hogy nem jártam be őket, hogy egyáltalán nem törődtem velük. Senki sem törődött ezekkel a lakásokkal: senki le nem fényképezte, meg sem kereste őket, hogy egyebet ne mondjak. Ma viszont már látom, hogy én jártam ezekben az utcákban, egyeseket jól ismerek: Prater-strasse 67, Waringerstrasse 9, Porcelangasse 56, Hernalser Gürtel-strasse 13. Persze, ezek az utcák mind a kórházi és klinikai negyedekben vannak. S amilyen régiek a bécsi házak, meglehet, hogy ezekben sem változott azóta semmi. Félve próbálom elképzelni, hogy milyenek is lehetnek azok a házak, de — hiába. A valóságban minduntalan azon kapom magam, hogy azokat látom magam előtt, melyekben én jártam, nem pedig ő. Csak a csengőt látom világosan a lakásán. Ez egy nagy rézgolyó, mely egy ugyancsak rézből készült, homorúan kimélyített félgömbben fekszik. (Az ember kényelmesen belemélyesztheti szőrmével szegett, szürke szarvasbőrkesztyűs kezét). Az ilyen csengő úgy szól, mint a kereplő, intímen és tompán, meg-megszakadva, már aszerint, hogy ügyesen vagy ügyetlen kézzel húzza-e meg az ember. Utolsó, mindig megkéssett csilingelése úgy hangzik, mint a zokogás. Ünnepek előtt, hogy ragyogjon, Anka porkrétával benn az üregében is kifényesítette. És ragyogott. Sejtí-e valaki ma, hogy mit jelentett neki ez a fiatal leány? Anka készült elmenni s ő tudta ezt. Sejtí-e valaki ma, hogy mi rejtőzött emögött? Sajnálom, hogy sohasem húztam meg egyik csengőjét.

Elképzelem — megpróbálom elképzelni — e házaknak legalább a

lépcsőt és folyosót. A lépcsőfeljárt korlátja bizonyára kovácsolt vas, barokk stílusban, — a XVIII. század szolid bécsi mestereinek munkája. A folyosók boltívesek, fehérre meszelték, mint a kolostorokban. A padló ferdén kirakott, megfakult márványlapjaival már egyenetlen, (középen kissé süppedt s itt-ott repedezett), az örökös szombati síkálás kopottra mosta. Tiszta is... Ott van valahol benn az ő zöld szalónja. Tovább nem tudok semmit elképzelni. Érzem, mennyire megbízhatatlan mindez, amit így felizgatva elképzelek. Nem törődünk eleget Zmáj körülményeivel. De kivel törődünk? Nem tudjuk, hogy hol élt mindenütt; ezt senki sem tartotta fontosnak. Lehet, hogy nem is fontos; — vigasztalódom. Ami fontos, az egészen más. De mi azzal sem törődünk. Mi szerbek, következtetések vagyunk.

Váratlanul gyermekkori emlék merül fel bennem. Apám elvitt Kamenicára: s én láttam Zmájévácot. »Látod, itt írt csika-Jóva«, mondta apám. A ház falépcsői már korhadtak voltak, régen nem volt szabad használni őket. Pedig én nagyon szerettem volna felkapaszkodni rajtuk. Micsoda nagyszerű kilátás nyílt volna főnről egy indián törzsfőnöknek! A gyerekek szeretik azt a verset a katicabogárról, de hát megírni, igazán nem lehetett nagy valami, gondolják, hiszen az olyan, mint amikor az ember játszik. Mi értelme volna a költőről beszélni nekik? Biztosan én sem tudtam elképzelni, mert a gyerekek boldogok, hogy tulajdonképpen hogyan és mi célból írt Zmáj? »S miért ebben a toronyszobában?«, kérdeztem magamban s bizonyára akkor először sejtettem meg valamit a költő szeszélyességéből. Akkor már nekem is volt némi írói tapasztalatom, mert nyolc éves koromban hasonfekve kertünk dús pázsitján a málnabokrok árnyékában, bogarak, lepkék is csirkék között, — magam is inkább hozzájuk hasonlítottam, mint az emberekhez — összeütöttem már egy hőskölteményt. A mú tizedes sorokban aa, bb, cc, versképletben született meg (így csörgedezett a türelmes végtelenségbe egészen a heves befejezésig) és a Bojana mellett fekvő Szkadar szilárd váráról és Tarabos hegyéről szólt. Mi akkoriban izgatott öntudatossággal szerettük, legalább versben, a handzsárt és a crnagoraiakat, a vért és a sziklákat, a halált és a borzalmakat — így a málnabokrok árnyékában, a dús, buja pázsiton heverészve. Úgy rémlik, hogy abban a gyermekkori versben is több volt a levágott fej, mint a történelmi Taraboson. Erre a modorra többek között Zmáj is megtanított bennünket. De ez az ő álmainak csupán romantikus, eléggé sápadt és sematikus arcéle volt, persze, ez maradt fenn legkevésbé az időben, de az ünnepi szavalatoknak nagyon megfelelt. Szívéhez közelebb állt és kissé jobban belefeledkezett abba a másik magatartásába. Mint valami magas katedráról, melyre az ember fél felnézni, az élet legnehezebb fegyelmét hirdette a szerbeknek: az Egyenes Testtartásról és a Derűs Arcról. Közben és melleleg, mintha nem ugyanaz az ember lett volna, tréfás versikéket szórt széjjel a katicabogárról, cicuka-micukáról és a borzasfejűről. Már régen halott volt s én még mindig konokul hittem (hányan hisznek ebben még ma is!), hogy ott sétál örökké az újvidéki utcákon és feneketlen szákjából osztogatja a gyerekeknek a csokoládét, a datolyát és a versikéket — s nem tudod, hogy melyik édesebb. Hirtelen ráeszmélek, hogy ő már nagyon régen bennem él, régebben, mint az a tarabosi élmény. Ott volt ő öntudatom első ébredésénél, akárcsak anyám, és a legelemibb ér-

réseket ültette el és nevezte meg bennem, olyan érzéseket, melyekből és melyekkel az emberek és a népek élnek, — az a nép, amelyhez tartozom. Nem lehetek közönyös, hiszen meghatott vagyok. Mégis megnyugszom aztán és kijózanodom: Úgy ismerjük egymást, mint a rokonok, — megértjük majd egymást.

Ismét asztalhoz ülök, hogy megpróbáljam gondolataimat rendezni, hogy **magam elé álljak** (milyen nagyszerű ez a stendhali kifejezés). Talán mégis megírom majd ezt a könyvet, ki tudja.

Az első érzés, amellyel küszködöm, kellemetlen. Olyan, amit az ember könnyen eltaszítana magától, — ha erre képes lenne. De közben egyre jobban összemegszem a gondolattal, sőt szinte egészségtelenül belevadulok. Ismerem magamat: csökönyös fajtából való vagyok. Éppen ezért arra is gondolok, hogy jól van ez így: ez az igazi és egyetlen út ahhoz, hogy belevessem magam a munkába.

Gondolatban és hiányos jegyzeteimben átfutom a kéznél lévő dokumentumokat. Egy hónapi olvasásra volt szükségem, hogy sietve átfussam az anyag egy részét és egyre türelmetlenebbül keressem az igazi dokumentumot (azt, amit még nem tudok, amit még nem sejték, amit még senki sem tud, senki sem sejt). Jól tudom, hogy ez az anyag, amit most én tartok a kezemben, eddig így együtt még senkinek sem volt a kezében. Érzem, hogy éppen ez a közvetlen oka az utolsó hónapok minden töprengésének és elhatározásomnak is. **Nem valami egészséges ok**, — gondolom, — s egyszerre megörülök ennek a formulának, amely tele van megvetéssel a kín és erőfeszítés iránt, s szeretném ravaszul megszégyeníteni a dokumentumokat, hogy aztán végleg megszabaduljak a nyugtalanító gondolatoktól a könyvvel kapcsolatban. Az a lehetőség, hogy bepillantsunk ilyen dokumentumokba, olyan helyzetbe visz bennünket, melyben meglehetősen könnyelműen és hideg közönnyel hozzunk felőlük határozatot. Nem kétséges, hogy ezek a dokumentumok vonzzák az embert, ez biztos, — és mennyi van belőlük! Olykor már a hatalmas anyagtól is megijedek. Ha valamivel kevesebb volna, ha nem volna minden olyan kimerítően és pontosan egybefűzve! S mindjárt utána rámeredek a dokumentumokra, mintha csak azokban lenne a hiba. Szóval, rendben van, a dokumentumok megvannak, — mondom, — hát aztán? Nincs bennük semmi olyasmi, amit én szeretnék megtalálni bennük, semmi olyan, ami csak egy rendes maturánsot is meglepne, — azt hiszem így van, s ha ezt mondom, igazat mondok. A dokumentumokban csakugyan semmi sincs. A dokumentumok rettenetesen. A levelek is rettenetesen. Minden levélben van vagy három vasos hazugság s a negyedik, amely igazságnak látszik, tulajdonképpen a legnagyobb hazugság, mert rendszerint annak kell hinned, éppen annak, amellyel koránt sincs rendben a dolog, ez mindjárt kiviláglik az ember előtt. A legnagyobb igazságokról, a véres igazságokról a dokumentumok rendszerint hallgatnak. Különben nincs is bennük semmiféle igazság. Az igazságot neked kell megtalálnod **magadban** mindenféle, vagy íme... ilyen apró igazságokban böngészve, mint ezek itt. Tehát a legrosszabb ezt a tömördek dokumentumot és levelet, ezt a rengeteg hiteles igazságot elolvasni. Hogyan emelkedjék az ember időnként fölébe ennél az aryagnak, hogyan lökje el magától tekintet nélkül mindenre, hogyan szólaljon meg e dokumentumok szüntelen és rekedt hangjánál emberibb hangon? S

végül, hogyan törjön az ember e sok jelentéktelen és merőben felesleges igazság hangzavarán át az egyetlen és egyedül fontos, közészerű és nyugtalanítóan egyszerű igazsághoz, amilyen már az emberi igazság volt és lesz mindörökké? A dokumentumokkal nagy baj van: bőségesen el-látják az embert adatokkal, — hogy szinte élvezetet találhat bennük — a gyengeség pillanatairól, a csüggedés pillanatairól, s főleg azokról. Ezek a pillanatok kényelmesen, kínos lassúsággal minden lehető és lehetetlen oldalról és helyzetből körül fogják az embert s aztán, mintha csak úgy vállvonogatva, de kárörvendő figyelmeztetéssel sugnák: Nézz csak ide, milyen érdekes dolog ez, milyen rosszul csúszott itt el a te nagy embe-red, s nézd, milyen finoman fest erről az oldaláról az öreg. S minden-féle zsíros jeleneteket tartanak az ember elé. De ugyanezek a dokumen-tumok alattomosan hallgatnak a felemelkedés pillanatairól, a büszkeség pillanatairól, — hallgatnak majd a hallgatás és az áldozathozatal pilla-natairól. A dokumentumok szerint minden pillanat a szemérem, a szé-gyen pillanata s az emberben minden por és mulandóság. (Lapozod a dokumentumokat s a szomszédos helyiségből határozottan hallod az aranypézt csörgését; ennél a tompa nesznél csak a kapzsi kéz mozgása hangosabb, ahogyan az aranyak felé nyúl). A dokumentumokból hiányzik a hallgatás az emberben, hiányzik a kételkedés, hiányzik az áldozatkész-ség kívánsága és ereje, s hiányzik belőle az ihlet dcrúje — **föltétlenül hiányzik**. Az ember legyen óvatos a dokumentumokkal szemben. Ha em-berről szóló dokumentumokkal van dolgod, emberségesnek kell lenned. Ismerhetsz fejből 999 levelet és 999 aktát és mégsem leszel képes az emberről egyetlen szó igazat írni. A dokumentumok jelentőségét le kell szállítani, tisztes távolságban kell tartani őket az igazságtól: meg kell határozni halotti rangjukat, nem többet annál, meg kell határozni mel-lékes szerepüket a valódi igazságok között, de semmi esetre sem többet ennél. A valódi igazságot pedig — keresd meg magad. Hiszen éppen ez a te dolgod.

Valahogy megbékülök a dokumentumokkal. Elviseljük majd egymást. Tudom, hogy hamarosan fejből ismerni fogom valamennyit. Nem szabad megadnom magamat a dokumentumoknak, mert nem szabad átengednem nekik sem az embert, sem azt, a mi emberi benne, ami igazság benne.

De egyáltalán ismerem-e ezt az én Zmáiomat, -- kérdem magamtól. Ez a kérdés nehezebb, mint amilyennek tűnik. Az ő korának költészete szívesen idézte meg éjféλι beszélgetésre a holtakat. Talán ezért érzem úgy, hogy ezen az éjszakán én sem lepődnék meg túlságósan, ha most szobám ajtajában váratlanul megjelenne az a gyorsmozgású, takaros öregúr. (A romantikus, hátborzongató kísértet helyett, a nálam alacso-nvabb, valószínűleg 160 centiméternél is alacsonyabb — Kis-János). Azt hiszem mindjárt megismerném gyors, mohó tekintetét, amely vizslatva néz körül s fogja át a szobát, mindent, ami benne van; nyugtalan, szá-raz kezét, amely gyakorlott mozdulattal nvúli mindjárt a könyvek felé (egyik legkedvesebb szórakozása az volt, hogy antikváriumban kutat-hatott), azt az ő ügyes kezét, mely képes volt egyetlen ütással beverni a szöveget, a legvékonyabb tübe befűzni a cernát, karikatúrát rajzolni, s azokat a gyöngybetűket papírra vetni, melyekben több volt a lúdtoll len-dülete, mint az acéltollé, — az alkotónak ezt a szép kezét. Mindenké-ppen meglepődne, hogy mennyi itt a szótár és hányféle. Minek ez neked,

öcsém? — kérdezné. Nem, nem kérdezné, — bátorítom magam, — meg-
érténé és megbocsájtaná. Bizonyára nem tudna ellenállni a kísértésnek
és belélapozni az Akadémia szótárába. Danicsics és Budmani részét eb-
ben a szótárban ő szóról-szóra átböngészte, elejétől végig élvezetet ta-
lált benne és sűrűn tele jegyezte a szép, széles margót. Az utolsó szó,
amit elolvashatott, bizonyára a **leken** szó volt. (Úgy hangzik, mintha finn
szó lenne, úgy-e? — kérdezné). Izgatottan kutatna tovább. Ha ráakadna,
— gyorsan ráakadna — a mai napig megjelent utolsó ívekre, melyek
1937-ben láttak napvilágot, kérdően és gúnyosan nézne rá. Én röstel-
kedve hallgatnék. S aztán nemcsak ösztönösen, hanem, mint minden igazi
író, az évek hosszú során át kipróbált jószokása szerint, nagyon-nagyon
figyelmesen, de tartózkodva és magába mélyedve nézelődne, óvatosan
és bizalmatlanul rendezve valahol emlékezete és a tudása raktárába az
egyre ritkább, de mindig nagyszerű megfigyeléseit. A falon meglátná
(különbön mindent meglátná, azt is, amire nem is gondolok) Thököli
1805-ből való képét, hiszen az neki oly ismerős lehetett. Szótlanul, he-
lyeslően bölintana. Selypítő, régen fogatlan szájával keveset beszélne.

Olykor tehát úgy érzem, hogy ismerem. (Néha azt hiszem, hogy csak
Láza Koszticsot értem és érzem jobban, valahogy kezzelfoghatóbban és
harmonikusabban nála). De nem egyszer, és még mindig, érthetetlen,
váratlanul merész és ellentétes dolgokra akadok nála. Ezek valószínűleg
csak nekem ellentétesek: Mert, hogy nem azok, ahhoz semmi kétség nem
fér. Csak hát nem mindenben egyeznek, nincsenek teljesen összhangban
azzal a képpel, melyet én róla ügyetlenül megalkottam. A hiba ben-
nem van s nem benne: nem volt elég erős a képzeletem, az ihletem, hogy
minden emberi és emberfeletti méretben elképzeljem. A meglepetés ezért
egy kicsit bűnhődést is jelent. Van például egy adatom, mely szerint 1883
nyarán Bécsben csizmát viselt. Nem tudom mit kezdjek ezzel az adattal,
hová tegyem. Csizmát — Bécsben — 1883 nyarán, — ki érti ezt? De
beismerem: szeretek így közeledni hozzá s éppen az ilyen meglepő ol-
daláról nézni őt. Azt hiszem ő volt az első szerb író, aki lelke mélyé-
ből vágyódott írógép után. Tudják miért? Mert a sötétben is lehet vele
írni. Szóval, egyszerre be kell látnom, hogy nem ismerem, hogy még
mindig vannak valószínűségek (és valószínűtlenségek) a meglepetésre,
de még milyen meglepetésre! Nem ismerem, nem ismerem, — nem tudok
róla mindent, még eleget sem. Olykor kényelmetlenül érint a meglepetés:
ni, még ezt is szerette, — milyen jó volna, ha nem szerette volna. Ilyen
érthetetlenül, szeretném olyannak látni, amilyennek — na mindjárt há-
nyosan is! — már régen elképzelem, amilyennek most szeretném felele-
venítetni és felmagasztalni. Lassan s valami sértődött haraggal belátom,
hogy ő csöppet sem törődik az én szeszélyeimmel, mert az övéi sokkal
bölcsőbbek, s hogy így, amilyen, sokkal erősebb, ellenállóbb és igazabb,
mint amilyennek én elképzeltem, — emberi, mint maga az élet. Olykor
úgy tűnik, hogy most hallok róla először. Persze, ez túlzás. Tudom, hogy
mi történik most kettőnk között: nap-nap után felmerül előttem a ho-
mályból egyre keményebben, egyre nyugodtabban, egyre igazabban. Ke-
resem és meg fogom találni.

Megírom ezt a könyvet róla, — meg kell írnom.

Egyelőre még jó is, ha nem ismerem egészen. Mit is csinálnék, ha
tökéletesen ismerném, ha most elébem állna, áttetszően világos lenne és

minden titoktól mentes? Elfordítanám a fejemet. Arra a kevésré, — vagy arra a sokra — amit nem tudok róla, ma nagyobb szükségem van, mint arra, amit tudok: enélkül képtelen volnék róla gondolkozni. Ez az éppen, amivel fölöttem uralkodik. Érzem, szüntelenül érzem, hogy csak azért is az ismeretlenség veszélyes borotvaélén fogok elindulni, éppen ezen az átkozott hegygerincen, amely talán azért ingerel, mert nem látom világosan, hova és merre vezet. Így kell keresnem, kutatnom, hajszolnom, bámulnom, leskelődnöm, minden oldaláról megkerülnöm, mérlegelnem. Nem szabad mindent tudni, — nyugtatom magamat. Mert mi lenne, ha mindent tudnék? Akkor mesélnék. Szükségem van az élmény fokozására és arra a bizonytalanságra, amely kíséri. Én is szenvedni akarok, hogy megértssem miért és hogyan szenvedett ő. Hát érdemes másképpen könyvet írni?

Szeretem-e, — kérdezem magamtól. Az ilyen kérdésre nagyon nehéz megfelelni. Olykor néha jól megértem, ennyi az egész. Látom, hogy úgy kellett dolgoznia, ahogyan dolgozott, olyannak kellett lennie, amilyen volt, olyan viszonyok között élnie, amilyenek az ő viszonyai voltak. De... néha rossz színben látom s olyankor veszekednék vele, szeretném megmondani neki, hogy hagyjon már fel egyszer az ilyen dolgokkal. Kész volnék kellemetlen, kegyetlen szavakat mondani neki. Egy kicsit úgy, ahogyan Polit mondta: Szóval így, Jócó! Így például sokszor könnyösen nézi a nagy költészetet, a magáét éppúgy, mint másokét s én már százszor kérdeztem magamtól: Hát tudja ez az ember, hogy mit tesz, hogy mit mulaszt el megtenni s miért játszik olyan könnyelműen a tehetségével? Ilyenkor nem szeretem. De el tudok képzelni más találkozást is vele, más légkörben és más beszélgetést. A szerbektől beszélgetnék, csak a szerbektől, — ki másról? Ez felmelegítené. Sokáig kérdezgetném, sok mindenről. Olyan lenne, mintha ott lennénk az ő Zmajevácában, késő éjszaka fáradtan és megelégedve a szerbek gyalázatát, a szerbek szégyenét a XIX. században. Szörnyű volt, — mondaná nekem. Szörnyű volt, tudom — mondanám neki. S akkor egyszerre megérteném, hogy nem akart jobb lenni, hogy nem volt szabad másnak lennie. Azt is tudom, hogy miért nem. S ilyenkor szeretem.

Vagyis, nem mondhatom azt, hogy szeretem, de azt sem, hogy nem szeretem. Csak tanulmányozom, megnézem minden oldalról, — a XIX. század egyik legnagyobb szerb alakját.

A könyv egyes részleteit már előre világosan látom. S számolok velük. A könyvnek nem szabad nagyobbak lenni 200, legföljebb 250 oldalnál. S mindjárt megijedek: Hiszen csak Láza Koszticsról legalább egy ívet kell írnom. És hogyan mondjon el az ember ennyi mindent ilyen szűk helyen. De aztán türelmesen kiegyezem magammal: A kézirat a széljegyzetes nélkül előszörre 400 oldal lesz. Aztán majd törölök belőle, tömörítem mindaddig, amíg olvashatóan, a megfelelő terjedelemre sűrítve, a harmadára csökken. Hányszor kell majd átírnom az egész kéziratot, — kérdezem. Hétszer — mondom; tízszer — s már előre megnyugszom. Engedni fogok ezen felül is, — jól ismerem magamat. Kímélni kell az olvasót; csak az író nem kell kímélni.

Más körülményeket is látok, világosan látom őket, úgyszólván az első pillanattól fogva. Elsősorban azokat a körülményeket, amelyeknek bonyodalmasában keményen akarom tartani magam, azokban, amelyekben

ő puha volt, Marija Kosztics nevét én ebben a könyvben mindössze, — mondjuk — kétszer emlitem majd s akkor is egyszerűen, minden díszítő jelző nélkül, úgyhogy a szórakozott olvasó észre sem veszi, hogy megemlítettem. Nem is volt olyan perszóna, akit észre kell venni. Bécsben hátul, a cselédszobában aludt, — Zmáj életében is ott van a helye. Egy gyors, aránylag szemtelen mondatral leszámolok azzal a Miladinovicsnéval is: neki ez is elég lesz. Mindenkinek a magáét, Zmájnak pedig, azt, ami őt megilleti. Nem szabad, hogy a könyvben idézetek legyenek, — határozom el magam. Lesz benne vers is, nem sok és nem kevés, — éppen annyi, amennyi okvetlenül kell.

Ez minden, amit erről a könyvről egyelőre tudok.

Van azonban sok minden a könyvvel kapcsolatban, amiről most még nem tudom, milyen lesz. Hogy miféle dolgok ezek, azt még nem is sejttem. Akkor jelentkeznek majd, amikor a legkevésbé várom, a legkevésbé kívánom őket. Ami most súlyos feladatnak látszik, azt talán egész könnyen és gyorsan oldom majd meg; egyszerre, hogy jóformán magam sem veszem észre, hogyan és miképpen oldottam meg őket. Az, amit ma egyszerűnek és régen megoldottnak látok, majd váratlanul elém áll, elállja utamat, úgyhogy egyszerre meg kell állnom, — hosszabb, rövidebb időre? — ki tudná ezt megmondani? Meglehet, hogy elcsüggedek, hogy elvesztem önbizalmamat... biztosan elcsüggedek, s nem is egyszer. Most még semmit sem tudok minderről; csak már előre gondterhelt vagyok és sejtelmekkel tele. Jönnek majd a dilemmák is. Dilemmák? Trilemmák, pentalemmák... ki tudja mi minden vár rám ezen az úton. Az ismeretlenségbe megyek. Nem tudom, hogy mi lesz még ezzel a könyvvel, azt se tudom még, hogy velem mi lesz.

Ami most előttem áll, oly könnyű és egyszerű. Ami most előttem áll, oly nehéz és bonyolult. Egy könyvet kell írni — Zmájról. Ebben nekem senki sem segít, mert nem is segíthet. Magamnak kell mindent elvégeznem, ebben a szobában, ennél az asztalnál, az írógépen, amely most ott pihen a sarokban.

Ez a könyv nekem már most nem csupán Zmájt jelenti, hanem sokkal többet, s még többet jelent majd, magamat, önmagamat is. Belőlem is lesz egy rész benne. Szép lesz. Nehéz lesz. Veszélyes lesz.

Igen, veszélyes lesz. Lesznek olyan pillanatok is, amikor úgy érzem majd, mintha vihar süvöltene a fülem mellett s arcom lángban ég. Sok dolgot bátran, valami örült hangulatban kell majd megoldani. Ez a könyv...

Érzem, hogy elragadtatom magam. Gondolataim észrevehetően szétforgácsolódnak. Olyan állapot ez, amelytől óvakodni kell. Ha gyenge is az ember, éppen ezért szembe kell szállnia gyengeségével. Erősnek kell lenned, hogy hűnyorító könnyes szemekkel is gúnyosan nézz végig magadon. Várj amíg megerősödik és egyedül marad benned a nyugalom és a büszkeség, hogy megint egyenesen és erősen állhass. (Ez, persze, megbízhatatlan eljárás, hiszen a fordítottja is megtörténhet. Az ilyen veszélyes pillanatokban az ember ne nézzen soha önmagába, — ez most fáradtságod és gyöngeséged pillanata, s hacsak lehet, kíméld magadat az ilyen megpróbáltatásoktól, — hanem messzire, minél messzebbre, minél távolabb önmagadtól. Ilyenkor szép sztereometriai feladatokat kell

megoldani vagy a csillagászatról olvasni valamit. Ez erre az igazi otvosság).

Hát akkor körülnézek.

Mintha kisebb lenne a szobám, barátságatlan és idegen. Zugaiban megbujt a hajnali hideg szürkület. Odakinn hamuszínű a felhomály. Úgy látszik, nemsokára megvirrad. Még nem érkezett el a hajnal, de már elmúlt az éjszaka; ez az a jellegzetesen tompa időkhöz az éjszaka és a nappal határán. Még egy-két perc, s ablakommal szemben, a tulsó oldalon felkél a nap. Nagyon jó, — gondolom. Most kell az embernek elrendeznie magában a gondolatait. Gyorsan kell dolgozni, gyorsan. Ha most engednék, mindaz, ami éjszaka történt velem, elszállna, mint a füst. (»Füst, füst, füst«, — emlékszel, hogy elcsuklott Zmáj hangja abban a levélben? Mert könnyen füstté válik minden, — tudta ő ezt jól). Nem engedhetem, hogy a nappal legyőzzön, nem szabad még megszakítanom a kapcsolatot az éjszakával, amely elmúlt. (Amely sohasem múlik el egészen, — gúnyolódik bennem a tarabosi hegy egykori versfaragója). Megvan az éjszakának és megvan a nappalnak is, ha egészen másképpen is, a maga vágya és logikája. Nekem még szükségem van erre az éjszakára, hogy feloldjam a tanácstalanságot, hogy a két megbízhatatlán kétfele húzó vágyat és logikát egyesítsem, hogy erősebbek legyenek, mintha külön élnének, hogy erősebbek legyenek, mint a füst. Gyorsan leengedem hát a redőnyt az ablakomon (nagyon óvatosan, hogy fel ne ébresszem a lakókat, akik annyian vannak ebben a házban), hogy megőrizzem az éjszaka illúzióját, amelyre még oly nagy szükségem van. Kitámasztom a lebocsájtott redőnyt, hadd áradjon be a levegő. S akkor megint egy pillantást vetek az üres és nedves utcára és villámgyorsan eszembe ötlük: Mi van azzal a spárgacipőssel? hol lehet most a kerékpáros? s az a két fiatal leány vajjon kibeszélgette-e már magát?

Mindez csak egy pillanatig tart. Tudom, hogy most még valamit tenni kell, halogatás nélkül, azonnal. Egy percig tanácstalanul állok.

Az asztalon ott van rendben a dohányzó-késztségem. Most látom, hogy az éjszaka nem szívtam el egyetlen cigarettát sem. Nem szívtam el az elsőt s így a huszadikat sem. Apró kortyokban megittam egy pohár hideg tejet — erre még emlékszem. Azt hiszem ez még éjfél előtt volt.

Aztán egyszerre megértem, hogy mit akarok, hogy mi az, amit még meg kell tennem.

Az íróasztalon tegnap óta kinyitva érintetlenül fekszik a Piros füzet. Könnyedén és tisztán, hogy szinte a testem súlyát sem érzem, mintha még semmit sem éltem volna meg ezen a világon, ceruzával gyorsan beírom a füzetbe ezt a jegyzetet.

(Herceg János fordítása)